

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

nären. Därmed reduceras könsproblematiken i Strindbergs text och vidareförs även den manliga blick genom vilken kvinnan ses i romanen.

I analysen av *Inferno* anlägger Ulf Olsson dock ett genusperspektiv på texten och för ett intressant resonemang om det han kallar den manliga självtillräckligheten i Strindbergs texter – försöket att gestalta en manlighet helt oberoende av det motsatta könet. Det tillstånd som då skildras kan snarast beskrivas som ett slags regression, ett oskuldstillstånd, menar Olsson. I *Inferno* tillskrivs kvinnan definitivt demonrollen enligt Ulf Olsson. Enligt min mening får kvinnligheten dock en radikalt annorlunda funktion i Strindbergs senare verk. Men punktvis gör Ulf Olsson intressanta iakttagelser rörande förhållandet manligt/kvinnligt i Strindbergs texter. Detta är ju heller inte huvudsaken i Olssons bok. Som framkommit är jag skeptisk till det överordnade projektet i studien – det är analysen av *Inferno* som fungerar bäst beträffande Strindbergs texter som allegorier – men t.ex. analysen av berättelsen ”Tschandala” med dess koppling av kön och kolonialism tillför ett hittills inte beaktat perspektiv.

Nya sätt att närma sig Strindbergs texter är välkomna och jag delar således Ulf Olssons uppfattning att den biografiskt inriktade forskningen varit för dominerande. Ulf Olssons bok är därför en stimulerande utmaning mot invanda sätt att se på Strindbergs texter. Samtidigt är jag inte ense med Olsson i hans övergripande syn på texterna som allegorier och deras funktion på den litterära marknaden. Därtill är Olssons resonemang alltför generella och abstrakta och saknar förankring i en historisk kontext. Men flera av de textanalyser som görs är stimulerande och ger nya aspekter på Strindbergs verk.

Margaretha Fablgren

Bo G Jansson, *Postmodernism och metafiktion i Norden*. Hallgren & Fallgren Studieförlag AB. Uppsala 1996.

”Den postmoderna romanens två mest karakteristiska kännetecken är intertextualiteten och metafiktionen”, skriver Bo G Jansson i sin bok *Postmodernism och metafiktion i Norden* (1996, s.18 et passim), och med tanke på den frekvens med vilken detta påstående med variationer återkommer i boken tycks detta vara en av författarens huvudpoänger. Påståendet tarvar i sin tur åtminstone tre definitioner: 1) ”postmodern roman”; 2) ”intertextualitet” och 3) ”metafiktion”. Punkt ett i detta led är ju det som är huvudföremålet i Janssons bok och jag ska därför spara den till sist.

Låt mig istället börja med Janssons användande av begreppet ”intertextualitet”. Jag söker nyfiket efter en definition i ett avsnitt med rubriken ”Intertext och metafiktion”, men allt jag får reda på är att det postmoder-

na verket med hjälp av dessa två grepp på ett ytligt plan riktar uppmärksamheten ”mer blott mot sig självt eller mot andra och äldre texter” (s.18).

Naturligtvis kan vi säga att forskarsamhället numera utvecklat någon form av common-sense-förståelse av begreppet ”intertextualitet” (påverkan från och/eller samspel med andra texter), men när begreppet används för att definiera ut en hel-ism i förhållande till i synnerhet modernismen blir denna undfallenhet problematisk.

Ta till exempel den poststrukturalistiskt influerade teoretikern Michael Riffaterres användande av begreppet i *Semiotics of Poetry*: ”To perceive a text as a transform of an intertext is to perceive it as the ultimate word game, that is, as literary” (1978, s.42). För Riffaterre (och många med honom) är sålunda *all* litterär text frukten av andra texter. Hans analysarbete går alltså ut på att fastställa detta spel med andra texter som varje litterär, poetisk text etablerar. Att detta spel skulle vara förbehållet, eller ens mer frekvent inom, postmodernistisk litteratur torde vara Riffaterre främmande.

Jag anar att jag faktiskt håller med Jansson om intertextualitetens stora betydelse för den postmoderna romankonsten, men i skenet av de olika konnotationer begreppet ”intertextualitet” för med sig blir påståendet för vagt om man inte tydligare definierar sina utgångspunkter.

Metafiktionen diskuteras desto flitigare. Och det är också metafiktionen som ägnas en historisk översikt, med flera exempel från svensk romantisk romankonst; bland andra Fredrik Cederborghs *Uno von Thrazenberg*, Claës Livijns *Johan David Lifbergs lefverne* och Carl Fredrik Dahlgrens *Ungdomsfantasier, eller Nahum Fr. Bergströms krönika af och öfver honom sjelf* – detta är väl valda texter och de erbjuder goda pedagogiska exempel på metafiktiva strategier.

Men även om jag här känner mig säkrare på vad Jansson menar, saknar jag en arbetsdefinition av begreppet. På ett ställe heter det förvisso: ”Metafiktiv konst är självbespeglande konst som tematiserar förhållandet mellan konst och verklighet”. Javisst, men *hur?* Att snabbt presentera begreppen ”mise en abyme” och ”short circuit” löser ju inte knuten om jag inte får reda på hur Jansson själv tänker sig dessa begrepp. På ett ställe beskriver Jansson ”mise-en-abymens” effekt som att ”distinktionen mellan fiktion och verklighet, mellan insida och utsida och mellan subjekt och objekt, ger intryck av att vara otydlig eller rentav fullständigt upphävd” (s.95).

Ja. Gott så. Men redan följande mening bjuder på ett språng där åtminstone jag tappar balansen: ”Resultatet blir i grund och botten inte antiverkligt utan i stället snarare hyperverkligt”.

Här hade ett argumenterande mellanled varit klagörande; jag påpekar detta faktum eftersom jag finner det-

ta vara en av de genomgående svårigheterna i Janssons framställning. Liknande tankesprång kan vi hitta t.ex. i diskussionen om Carina Rydbergs *Nattens amnesti* som en metafiktio:

Och liksom alla metafiktioer är Rydbergs roman inte direkt en berättelse om verkligheten men däremot en förment berättelse om mer eller mindre tillförlitliga berättelser om en förment verklighet. Eller mera precist: *Nattens amnesti* är polisens bandinspelning av Louise Kappels dotters muntliga berättelse om och rekonstruktion av en förment verklighet baserad bl.a. på Louises dagböcker samt otillförlitliga berättande (s.127f).

Men det blir väl inte automatiskt en metafiktio bara för att berättelsen återges i andra eller tredje hand; måste inte det nedbrytande ledet mellan fiktion och konstruktion exponeras för att greppet skall bli metalitterärt? En sådan praktik kan måhända iakttas i *Nattens amnesti* men det borde Jansson i så fall visat tydligare.

Som i fallet med begreppet intertextualitet finns alltså en vaghet, men denna gång inte så mycket i begreppets tydlighet som i användandet av detsamma. Det är litet synd eftersom jag än en gång i princip håller med författaren att metafiktioen är ett signifikant inslag i den postmoderna prosan.

Jansson är emellertid inne på ett intressant spår när han påstår att den romantiska metafiktiva romanen i Sverige (här företrädd av bl.a. Cederborgh och Livijn) företer en rad paralleller till dagens postmoderna prosa; till dessa beröringspunkter räknar Jansson – förutom metafiktioen – bl.a. anti-elitismen, humorn, intertextualiteten och ”fixeringen vid verklighetsytans konkreta och små detaljer” (s.101).

Jansson använder ett alltför ringa utrymme till denna diskussion för att kunna övertyga mig, men visst är uppslaget tankeväckande; förhållandet ”text–verklighet” i den romantiska prosan kan säkert ägnas en hel studie i komparativ belysning från den ironiska eller eklektiska mimesis som möjligen kan kallas postmodern.

Även i fallet metafiktio kan dock en relativisering vara på sin plats. Jan Kjærstad, den norske författaren och kritikern, är en av de källor Jansson gärna åberopar. I Kjærstads essäsamling *Menneskets matrise* finns också en essä – ”For en organisk litteratur” (1989, s.107–128) – som diskuterar metafiktioen historiskt. ”Slik jeg ser det har verdenslitteraturens romaner av høy karat alltid inneholdt tre hovedelementer: et realistisk, et romantisk og et metalitterært”, skriver han, för att sedan lista upp de egenskaper han tillskriver just dessa begrepp. Därefter tar han sju exempel, vilka representerar skilda epoker och -ismer, alltifrån *Don Quijote* till John Barths *Sabbathical*. Och han drar av detta följande slutsatser:

Jeg har forsøkt å vise at man kan finne en realistisk og en romantisk og en metalitterær side i gode romaner fra alle tider. Som en implikasjon av dette vil jeg hevde det skadelige i vårt ustoppelige behov for å klassifisere, få puttet bøker i bås og holde dem der for all tid. Det er en forenklingstaktikk som er forståelig, men som øver vold mot bøkene. I tråd med dette vil jeg også hevde at periodbetegnelser er og blir kunstige; de motsetningene vi steller opp, er altfor ofte skinnproblemer, en bevegelse på overflaten.

Utan att på något sätt vilja vända Janssons postmoderna praktexempel mot honom själv (tvärtom är det ju en styrka att kunna stå fri i förhållande till sina studieföremål), skulle jag tro att vi just hos Kjærstad har närmat oss kärnproblemet med Janssons bok (”det skadelige i vårt ustoppelige behov for å klassifisere”), och därmed också min avslutande diskussion om begreppet postmodernism.

*

Vad är postmodernism? Bo G Jansson anför en rad kriterier, som han sedan återfinner i att antal texter som han anser vara mer eller mindre postmoderna. Ett återkommande grepp i Janssons framställning är alltså att upprätta en rad dikotomier mellan modernism och postmodernism. För att grovt ge en uppfattning vari dessa dikotomier består har jag tagit mig friheten att göra en lista, som jag hoppas är i överensstämmelse med Janssons intentioner. Begreppen uppträder ungefärligen i den ordning jag funnit dem i boken, och med ”modernismens” begrepp först och ”postmodernismens” i kursiv:

allvar–humor; originalitet–eklekticism; estetiskt framåtblickande–bakåtblickande; metaforisk–metonymisk; psykologisk–ylig; det arketypiskt generella–det unika; det universellt allmängiltiga–det ofullbordade; monoteistisk–polyteistisk; objektiv verklighet–kaos; epistemologisk (=kunskapssökande)–ontologisk (=verklighetsproblematiserande); elitistiskt svårtillgänglig–populistiskt lättillgänglig; expressiv–konkret; autenticitetssökande–intertextuell; abstrakt–hyperverklig; icke realistisk–realistisk; senmodernistisk språkessimism–språkoptimism; detektivroman–science fiction; strukturalism–poststrukturalism; den stora berättelsen–de små berättelserna.

Till detta skall adderas ytterligare ett par kriterier nödvändiga för det postmoderna litterära verket, men för vilka jag hos Jansson inte funnit några motstående begrepp inom modernismen; ”metafiktio”, ”fiktionalism” och ”smådetaljer” är de viktigaste av dessa.

Jag upplever Janssons stränga uppdelning mellan modernism och postmodernism som problematisk av två skäl; dels 1) för att den i Janssons praktik förefaller så

kategorisk och absolut, och inte som hos t.ex. Brian McHale fungerar som approximativ riktvisare; och dels 2) för att den möjligen pedagogiska effekten av denna stränga uppdelning går förlorad i Janssons egen diskussion om "senmodernism", "tidig postmodernism", "genuin postmodernism" etc. Problemet kan alltså sammanfattas som att Jansson är på en gång kategorisk och otydlig.

Det absoluta draget i Janssons dikotomier kan skönjas i hans klassificeringar av romanerna. Så finns t.ex. i Sverige blott en "genuint postmodern" roman från 80-talet, tillika "metafiktionernas metafiktion i svensk litteratur", nämligen Lars Gustafssons *Bernard Foy's tredje rockad* (s.19f, 124f). Många andra verk som av kritikerkåren sorterats in i den postmoderna fällan är antingen inte helt genomförda i postmodern riktning (Stig Larssons *Autisterna*) (s.124), eller i själva verket senmoderna (Ola Larssons *Engelska parken*, som enligt Jansson innehåller för mycket ångest för att vara postmodern)(s.124).

Typiskt är också Janssons sätt att gå till rätta med Erik Wijks kritiska granskning av den svenska postmodernerna romankonsten, i Wijks artikel (*BLM* 1991:2, s. 6–13) företrädd av Steve Sem-Sandberg, Ola Larsson och Ulf Eriksson. De nämnda författarna representerar, enligt Jansson, nämligen inte postmodernismen i dess "fullt utvecklade stadium", utan är snarare "senmoderna", eller möjligen "tidigt postmoderna" (jag återkommer till dessa begrepp). Erik Wijk angriper sålunda, och utan att själv veta om det, senmodernismen snarare än postmodernismen (s.123).

Skälet till att t.ex. Ulf Erikssons *Ulrike ler* enligt Jansson inte är postmodern är att det är en psykologiskt inträngande studie av en kvinnas utveckling. "Och vad har sådan djuppsykologiserande analys med postmodernismen att göra? Svaret är: ingenting alls" (s.124). Vidare kommenterar Jansson apropå Stig Larsson en text av Johan Svedjedal, som i antologin *Samtida* (1990, s.50–81) menar att allt hos Stig Larsson "utspelas i villrådighetens och fragmentens absurda värld. Främlingskapet är ett genomgående tema hos honom". Bo G Jansson frågar sig vad "främlingskap" har med postmodernism att göra: "Och svaret är på nytt: ingenting alls" (s.124).

Är det verkligen så vattentäta skott? Har psykologiserandet "ingenting alls" med någon som helst postmodernism att göra? Kan inte till exempel Jan Kjerstads roman *Rand* (om en massmördare på Oslos gator) också läsas som en fallbeskrivning, det nordiska samhället förpassat till divanen? Och vilket är ämnet redan på första sidan i Carina Rydbergs *Nattens amnesti* om inte sökandet efter skuld: "Han började betrakta skulden som en ouppnåelig välsignelse [...]" (1995, s.7). Är inte Kierkegaards *Begreppet ångest* en lika betydelsefull matris för den postmoderna texten som metafiktion och hyperverklighet?

Och slutligen: är det inte ett problem när ens definitioner diskvalificerar samtliga texter utom en handfull i den samlade nordiska repertoaren? Kan det inte snarare vara så att de av Jansson godkända postmoderna romanerna istället utgör särfall inom en betydligt lösare sammanhållen korpus av texter som alla, fast på vitt skilda sätt, kommenterar det "postmoderna samhället"? För även där kan vi väl uppleva känslor av sammanhangslöshet, alienation, ångest, såväl som känslor av ironisk upphöjdhet gentemot ett samhälle regerat och konstruerat av artefakter?

I *Postmodernism och metafiktion i Norden* presenterar Jansson också en rad distinktioner på olika typer av modernism; *högmmodernismen* (exempel: Faulkner, Woolf) som beskrivs som "verkorierad och artistiskt objektiv illusionskonst"; *senmodernismen* som beskrivs som "textinriktad samt antiillusorisk och betonande konstverkets karaktär av just konstverk och artefakt" (exempel: Lars Gyllensten och Erik Beckmans *Hertigens kartonger*); *ultramodernismen* som närmast är en slags språklig minimalism à la Beckett och till sist då *postmodernismen* som är berättelsebetonande och realistisk. Bortsett från att jag vill sätta ett frågetecken i kanten på "högmmodernismens" objektiva anspråk – är inte Joyce, Kafka, Döblin och Proust, för att nämna några som väl torde höra dit, studier i *subjektivt* betraktande av en objektivt existerande omvärld?! – och att jag värjer mig för tendensen till en "modernismens evolution", så finner jag stipuleringarna rätt väl avvägda (jag saknar emellertid hänvisningar här i Janssons resonemang – finns det verkligen inga andra som resonerat i liknande termer?).

Problematiska blir dessa distinktioner emellertid när Jansson i evolutionär nit plötsligt låter gränsen mellan modernism och postmodernism implodera:

Senmodernismen är i vissa stycken en sen modernism och i andra hänseenden en tidig postmodernism. En sen modernism är senmodernismen bl.a. därigenom att denna riktning fullföljer högmmodernismens benägenheter i anti-konventionalistisk och anti-mimetisk riktning. En tidig postmodernism är senmodernismen därigenom att den gör uppror mot dels högmmodernismens 'exit author'-ideal och dels högmmodernismens originalitetstänkande. Hos senmodernismen, och liksom hos postmodernismen, baseras ny konst på gammal konst (s.29).

Detta skulle ju motivera ett *coincidenta oppositorum*, en uppluckring av motsatstänkandet modernism/postmodernism, men så sker egentligen bara punktvis, med undantag för avsnittet om "Modernisten Eyvind Johnson och postmodernismen" där Jansson plötsligt ansluter sig till Jean Francois Lyotards provokativa men tankeväckande tes, att ett verk inte kan bli modernt om det inte först varit postmodernt. Men riktigt klar över om

detta faktiskt är Janssons åsikt blir jag inte. Jag tycker mig nämligen ana glimten i ögat när han konstaterar att detta uttalande är giltigt på Eyvind Johnsons roman-konst, där de postmoderna dragen i tidiga romaner som *Bobinack* och *Regn i gryningen* alldeles uppenbart föregår det mer traditionellt modernistiska författarskapet.

Men varför är då denna rågång mellan modernism och postmodernism så viktig för Jansson? Varför inte acceptera att det skrivs en rad olika texter med såväl modernistisk som realistisk och fantastisk "repertoar" i en postmodern regim – eller "dominant" för att tala med Brian McHale? Kanske är hela denna bortträngning av modernismen ett led i ett äreräddningsprojekt från Janssons sida, ett projekt som går ut på att visa att postmodernismen – tvärtemot vad vissa belackare ansett – är en realism.

*

Postmodern litteratur i allmänhet och kanske den av Kay Glans benämnda "skräcklitteraturen" (Carina Rydberg, Stig Larsson, Magnus Dahlström et consorts) i synnerhet har, vilket Jansson mycket riktigt påpekar, ofta fått klä skott för en cynisk relativism, nihilism, världsfrånvändhet och effektsökeri.

Att denna kritik är orättvis och reaktionär (åt antingen moralkonservativt eller barrikadestetiskt håll) är jag den första att hålla med om. Janssons försvar går alltså ut på att visa att det postmoderna projektet är realistiskt, eller till och med hyperrealistiskt. Med den senare termen förstår Jansson en praktik som går ut på att i den litterära texten visa att verkligheten består just av sådana texter; den moderna medierade tillvaron har blivit ett simulacrum, en kopia utan existerande original.

Det är i dessa avsnitt jag tycker Janssons textläsningar fungerar som bäst. Vaket lägger han märke till den nutida (postmoderna) prosans sinne för detaljer; man dricker inte en öl, man dricker "Pripps Blå klass två"; man äter inte en apelsin, utan en JAFFA. Denna exakthet, och intresset för mer eller mindre relevanta exkurser, också de späckade med detaljerade "fakta", som hos Lars Gustafsson i *Bernard Foys tredje rockad* eller Per Hagman i *Pool*, ja, detta tolkar Jansson som en "realismens renässans", ty "hos postmodernismen föds ett nytt intresse för den empiriskt förnimbara verklighetsytans unikt tillfälliga och konkreta detaljer." (s.16)

Visst har Jansson en poäng här även om inte detaljfixeringen i sig borgar för en högre grad av realism; men här har ju Jansson en fiffig lösning; när detaljrikedomen hotar att bli abstrakt blir den "hyperverklig" – och jag är beredd att hålla med. Det hyperverkliga draget i den samtida prosan parat med en "berättelsernas återkomst" är bägge indikatorer på en vilja att skildra (eller i det senare fallet t.o.m. en strävan att skapa alternativa strategier inom) ett samhälle konstruerat av andrahandsbe-

rättelser. Verkligheten, liksom historien, är redan återberättad, och återberättas ständigt på nytt. Litteraturen bidrar på detta sätt till nya verkligheter.

Tyvär vidmakthåller Jansson även här sin dikotomiska strategi visavi modernismen. Sålunda är modernismen *inte* realistisk – tvärtom; den "tar avstånd från den konkreta och tillfälliga historiska och sociala verkligheten". (s.121) Och det är när det påståendet slungas ut mot läsaren som en rejäl arbetsdefinition av begreppet "realism" skulle vara av nöden. För att inte tala om begreppet "modernism". Än en gång snuvar emellertid oss Jansson på fundamenten för sina resonemang. Han åberopar förvisso Linda Hutcheon, som ju menar att en pånyttfödd men ytterst skeptisk tilltro till "referenten" kan iaktas inom postmodernismen i allmänhet och inom den s.k. historiografiska metafiktionen i synnerhet. Men Jansson utvecklar inte sin egen syn på realismen, eller för vilken form av modernism som den "anti-realistiska" stämpeln gäller. Är den till exempel tillämplig på "senmodernismen", som vi ju tidigare sett kan betraktas som en "tidig postmodernism"? Och, säga vad man vill om Kafka, men nog är väl hans romaner ett försök till beskrivning av den verklighet han upplever?

Ja. Trots det behändiga formatet på Janssons bok (ca 175 s.) ger den mig alltså många bekymmer. Jag finner hållningen hos en Brian McHale eller en Jan Kjärstad så mycket lättare att hantera – måhända för att de är fegare. Kjärstad t.ex.: "Jeg lar begreppet [postmodernisme], gjennom summen av de konnotasjoner som oppstår under lesingen, stå som en påstand" (1989, s.209).

Kanske kan problemen sammanfattas i Janssons påstående på s.122: "Postmodernismen är i grund och botten en realism." Ty som vi sett är det även efter läsningen oklart vad postmodernism egentligen är, särskilt i dess relation till modernismen; dessutom är det väl så att en "grund och botten" är svår att finna hos någon postmodern teoretiker – ligger inte det s.a.s. i postmodernismens ontologi; att den är just grund- och bottenlös? Och visst är det postmoderna projektet en realism, men *vilken* realism – kan man inte med samma rätt ställa sig frågan om inte alla konstnärliga projekt egentligen är realistiska?

Det finns en hel del i Bo G Janssons bok som jag håller med om, som verkar förnuftigt, som säger mig att ja visst, detta är typiskt postmoderna drag. Så tråkigt bara att han förvandlar dessa insikter till dogmer i den postmoderna kyrkan istället för att använda dem som redskap i en ständigt pågående och föränderlig process. Jag tror nämligen att alla -ismer förändras i historiens ljus, inte minst under påverkan av den -ism som för tillfället står på dagordningen.

Och post-ismens tid är ännu icke här.

Jonas Ingvarsson